

“शिक्षा र लोकतन्त्र”

नेपालमा लोकतान्त्रिक परिवर्तनका चुनौतीहरू

तक्षशिला एकेडेमीको १२औं वार्षिकोत्सव

२०६७ फागुन २३

राष्ट्रिय सभा गृह, काठमाडौं

तक्षशिला एकेडेमीका सभापति डा. जयराज आचार्य, विशिष्ट अतिथिहरू, विद्यार्थी तथा शिक्षकहरू, महिला तथा सज्जनवृन्दहरू। मलाई सबैभन्दा मनपर्ने दुईवटा विषय - शिक्षा र लोकतन्त्रका बारे यहाँ आएर बोल्न पाउँदा म निकै खुशी छु ।

आजको विषयको सम्बन्धमा सबैभन्दा पहिला म एउटा छोटो प्रसङ्गबाट शुरु गर्न चाहन्छु ।

यदि हामीले सन् १९५० को दशकको शुरुका वर्षहरूलाई फर्केर हेर्ने हो भने नेपाल, जुन तपाईंहरू सबैलाई थाहा नै छ, एउटा निरङ्कुश राजतन्त्र, राजनीतिक रूपमा बन्द, र अत्यन्त परम्परागत राष्ट्र थियो । शिक्षाको सन्दर्भमा कुरा गर्दा करिब ८,००० नेपाली बालबालिकाहरू मात्र प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना थिए र ती मध्ये केवल ४ प्रतिशत अर्थात करिब ३०० जना भन्दा केही बढी संख्यामा मात्र छात्राहरू थिए, र पुरुष होस् वा महिला सायदै कोही पनि शिक्षाका निमित्त विदेश जाने गर्थे ।

अब ६० वर्ष पछाडिको समयलाई हेरौं । आज नेपाल एक बलियो- संघर्षरत नै किन नहोस्-लोकतन्त्रको रूपमा स्थापित भएको छ । पचास लाखभन्दा बढी नेपाली बालबालिकाहरू प्राथमिक विद्यालय जान्छन् र ५० प्रतिशत भन्दा बढी ... हो, ५० प्रतिशत भन्दा बढी ... बालिका रहेका छन् । कस्तो फरक ? तर यो कुनै अचम्मको कुरा होइन कि कुनै पनि समाजमा शिक्षा र लोकतन्त्र साथ साथ अगाडि बढ्छन् ।

जब बढी भन्दा बढी नेपालीहरू शिक्षित भए र उनीहरूका अवसरका सीमाहरू फराकिलो हुन थाले, तब लोकतन्त्रका लागि, आफ्नो आवाज सुनियोस् भन्नका लागि र आफ्नो जीवन तथा भविष्यको निर्धारण गर्ने जिम्मा आफूमाथि सुमियोस् भन्नका लागि उनीहरूको माग बढ्यो । उत्तिकै रूपमा जब लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताहरूले आफ्नो स्थान प्राप्त गर्न थाले नेपाली बालबालिकाका लागि अझ बढी शिक्षाको माग पनि बढ्न थाल्यो र त्यसमा उनीहरूको जात, उनीहरूको जातीय वा भाषिक पहिचान, उनीहरूको धार्मिक आस्था, वा उनीहरूको लिङ्गको प्रवाह रहेन । लोकतन्त्र र शिक्षा । यी दुई कुरा, मलाई लाग्छ, राजनीतिक र सामाजिक विकासका सन्दर्भमा छुट्टचाउन नमिल्ने गरी जोडिएका छन् ।

र त्यो राम्रो कुरा हो-एकदमै महत्वपूर्ण कुरा-नव उदीयमान नेपालको लागि । विगत दुई दशकमा यस राष्ट्रमा अति तीव्र गतिमा राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तन आएको छ । यस्तो परिवर्तन केही हदसम्म देशभरि शिक्षामा भएको बृद्धि र सोसँगै अगाडि बढेको नयाँ लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताहरू माथिको केन्द्रीकरण र छलफलका उपज हुन् ।

तर आजको नव लोकतान्त्रिक तथा अभ बढी शिक्षित नेपालको सामु महत्वपूर्ण चुनौतीहरू छन् जसको सामना गरिनुपर्दछ । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता तथा सिद्धान्तहरूलाई आलिङ्गन गर्नु एउटा कुरा हो भने तिनलाई अर्थपूर्ण परिवर्तन वा क्रियाशील शासन विधिमा परिणत गर्नु अर्को । तपाईंहरू सबैको सामुमा रहेका प्रश्नहरू अनगिन्ति र हतोत्साहितपूर्ण छन् । शक्ति विभाजन गर्ने सम्बन्धमा, स्रोत विभाजन गर्ने सम्बन्धमा आफूलाई कस्तो किसिमको शासनप्रणाली चाहनुहुन्छ र कसरी छानुहुन्छ ? उल्लेखनीय रूपमा फरक जातीयता, भाषा, धर्म, अर्थिक तथा सामाजिक हैसियत भएका जनताका चाहना र आकाङ्क्षाहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्नुहुन्छ ? दश वर्ष लामो द्वन्द्वका घाउँहरू कसरी निको पार्नुहुन्छ ?

यी सजिलै सम्बोधन गर्न सकिने प्रश्नहरू होइनन् तर नेपालको लोकतन्त्रलाई पुनर्भारित गर्ने क्रममा यी प्रश्नहरूलाई सम्बोधन गरिन जरुरी छ । नेपालका जनताले अब अगाडि बढ्ने क्रममा कुन सिद्धान्त तथा मूल्य मान्यताले आफूहरूलाई एकीकृत राखेछ भन्ने कुराको निर्धारण गर्नुपर्दछ र विभिन्न विकल्पहरू मध्येबाट निर्णय गर्नुपर्दा नेपाली राज्य र उनका जनताले ठूला चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । लोकतन्त्रको ढाँचा निर्माण गर्ने सम्बन्धका प्रश्नहरूलाई प्रभावकारी रूपमा मुठभेट गरी समाधान गर्ने क्षमताका निम्नित अन्ततः निश्चय रूपमा शिक्षित र सहभागीमूलक जनताको आवश्यकता पर्दछ ।

लोकतन्त्र कठिन किन छ

तथ्य कुरा के हो भने लोकतन्त्रलाई सही बनाउन कठिन छ । लोकतन्त्र कुनै उज्यालो भविष्यको बाँचाका साथ केटा र केटी अन्तमा मिलन हुने बलिउड चलचित्र होइन जुन तपाईंले आनन्दका साथ बसेर हेर्न सक्नुहुन्छ । वास्तविक संसारमा अगाडि बढिरहेको कथालाई हेरेर मात्र पुरैन । लोकतन्त्रलाई राम्रो सञ्चालनमा त्याउन र उपयुक्त बिन्दुमा पुऱ्याउन नेपाल सहभागीहरूको राष्ट्र हुनुपर्दछ, केवल दर्शकहरूको मात्र होइन ।

मानिसहरू प्रायः भन्ने गर्दैन् कि लोकतन्त्रमा निर्णयहरूले बहुमत जनताको इच्छालाई प्रतिविम्बित गर्दछ । तर खासमा भन्नुपर्दा लोकतन्त्र साँच्चकै त्यसरी नै भने काम गर्दैन । बर निर्णयहरू ती बहुमतले गर्दैन जसले आफ्नो आवाज उठाउँछन् र जसले मत खसाल्छन् – जुन बिल्कुलै भिन्न कुरा हो ।

अमेरिकाको लोकतन्त्रलाई हेनुहोस् । हामीले २३४ वर्षदेखि निरन्तर रूपमा लोकतन्त्रको अभ्यास गर्दै आएका छौं तर हामीले अझै पनि हाम्रो लोकतन्त्रलाई बलियो र जिवित राख्न उत्तिकै रूपमा कार्य गरिराख्नुपर्दछ । हामीले यसलाई सजिलै साथ लिन हुदैन र बुझ्नुपर्दछ कि लोकतान्त्रिक प्रणालीमा जानकार प्राप्त तथा सहभागीमूलक जनताको पालनपोषण र सहयोग प्राप्त भएन भने समस्याहरू पैदा हुनसक्छन् ।

अमेरिकी स्वतन्त्रतासम्बन्धी घोषणपत्रको रूपरेखा तयार पार्ने तथा अमेरिकी इतिहासका महान् व्यक्तिहरू मध्येका एक थोमस जेफेरसनले जोडदारका साथ चेतावनी दिएका थिए कि “लोकतन्त्र भनेको अरु केही नभई एउटा हूलको शासन हो जसमा ५१ प्रतिशत जनताले बाँकी ४९ प्रतिशत जनताका अधिकार खोसिदिन सक्छन् ।”

उनका समकक्षी तथा दोस्रो अमेरिकी राष्ट्रपति जन एडम्सले पूर्वसूचना दिएका थिए, “लोकतन्त्र ... रहुञ्जेलसम्म यो कुलीनतन्त्र र राजतन्त्रभन्दा पनि बढी रक्तपातपूर्ण हुन्छ । याद राखुहोस्, लोकतन्त्र दीर्घकालीन रूपमा रहन्न । यसले छिटै नै आफैलाई नै सिध्याउने, नाश गर्ने, आफैनै हत्या गर्ने गर्दछ । आत्महत्या नगर्ने लोकतन्त्र भन्ने नै कहिल्लै पनि हुँदैन ।”

यी उद्धरण हाम्रा सबैभन्दा स्नेहपूर्ण अमेरिकी वीरहरूको हो—अमेरिकी लोकतन्त्रका पिताहरूको । कल्पना गर्नुहोस् यदि नेपालका मुख्य राजनीतिक दलहरूले आज यस्ता किसिमका विचारहरू व्यक्त गरे कति भयोत्पादक हुन्छ !

मलाई लाग्छ कि केही नभए पनि अमेरिकी लोकतान्त्रिक परीक्षणको सन्दर्भमा भने जेफेर्सन र एडम्स आफ्ना भयहरू गलत सावित भएको कुरामा उल्लिङ्गित हुने थिए । एडम्सका टिप्पणीहरू अवश्य पनि फ्रान्सेली क्रान्तिसँगको समकालीन विचार थिए र त्यस्तो किसिमको विचारले सो समयको हिंसालाई प्रतिविम्बित गरेको हुनुपर्दछ । र यी दुबै नेताहरूले लोकतन्त्रका खतरा र त्रुटिहरूका बारे बोल्दा किन त्यस्ता विचार व्यक्त गरे भने सो समयका कुनै पनि महान् राष्ट्रहरूमा लोकतान्त्रिक शासनको सफल रूपमा स्थापना हुन सकेको थिएन । उनीहरूले बोधगम्य सरोकारका साथ गौड गरेका थिए कि लोकतन्त्रसँगको अमेरिकी परीक्षणको नतिजा राम्रोमा अनिश्चित किसिमको हुनेछ र आफ्ना सन्दिग्ध समकक्षीहरू बीच सहमति स्थापना गर्न चुनौतिपूर्ण हुनेछ । आजको नेपाल जस्तो थिएन ।

उनीहरूको सङ्कोचका बाबजुद पनि यी दुई अमेरिकी “संस्थापक पिता” (र अमेरिकी संविधानका अन्य ५५ निर्माणकर्ता) ले अन्ततः त्यस्तो लोकतान्त्रिक पद्धतिको सिर्जना गरे जुन हाम्रा लागि हालसम्म राम्री नै काम गरिराखेको छ, र मलाई लाग्छ, यसको दुई मुख्य कारण छन् :

पहिलो, बहुसङ्ख्यक जनताले देशको लागि उचित निर्णयहरू गर्दैन् भन्ने कुरामा विश्वास गर्नु, र दोस्रो, बहुसङ्ख्यक भयो भन्दैमा बहुसङ्ख्यकले राम्रो काम गर्दै भन्ने कुरामा विश्वास नगर्नु । यी दुई पूर्वाधारहरूलाई मनन गरी संयुक्त राज्यले यस्तो किसिमको प्रणालीको स्थापना गर्यो जसमा बहुसङ्ख्यकले अल्पसङ्ख्यक माथि कठोरतापूर्व व्यवहार गर्न नपाउने कुराको सुनिश्चित भयो र सो प्रणाली आज पनि जीवित छ र जेफेर्सन र एडम्स, मलाई लाग्छ, आजको परिणाम देखेर खुशी हुने थिए ।

अमेरिकामा हामीले बहुसङ्ख्यकको शासन र अल्पसङ्ख्यकका अधिकार बीच सन्तुलन गराउने चुनौतिलाई सामना गर्न “नियन्त्रण र सन्तुलन” तथा “शक्तिको विभाजन” को प्रणाली स्थापना गर्यौं । हरेक सदनले विभिन्न तहका मताधिकार क्षेत्रहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी हामीले दुई सदनको व्यवस्थापिका निर्माण गर्यौं । हामीले छुटै कार्यकारी शाखा तथा स्वतन्त्र अदालतीय व्यवस्थाको निर्माण गर्यौं । सरकारका यी तीनवटा छुटाछुटै शाखाहरूलाई स्वीकारयोग्य राष्ट्रिय मान्यता वा संविधानिक अधिकारक्षेत्र भन्दा धेरै पर वा धेरै शीघ्र रूपमा बाहिर जानबाट एकअर्कालाई रोक्न सक्ने पर्याप्त शक्ति प्रदान गरिएको छ ।

साथै हामीले हरेक राज्यलाई स्वतन्त्रत रुपमा केन्द्रीय सरकारको अधिकारक्षेत्र नरहेका क्षेत्रहरूमा राज्य सञ्चालन गर्ने अधिकार प्रदान गर्याँ। ती क्षेत्रहरू हाम्रो लोकतान्त्रिक परीक्षणका शुरुका दिनहरूमा तुलनात्मक रुपमा कम थिए जस मध्ये राष्ट्रिय सुरक्षा र अन्तर्राजिय व्यापारको सहजीकरण तथा नियन्त्रण पर्दथे। समय सँगै यस परिवर्तणीय तथा क्रमिक रुपममा जटिल हुँदै गएको विश्वमा केन्द्रीय सरकारमाथि अभै बढी जिम्मेवारीहरू थपिदै गएका छन्। फलस्वरूप केन्द्रीय सरकारको शक्ति र भूमिका विस्तारित भएको छ, तर राज्य तथा स्थानीय सरकारहरूले जनताका दैनिक जीवनमा अभै पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेलदछन्।

यस प्रणालीमा राज्य र केन्द्रीय सरकार बीच र साथसाथै केन्द्रीय सरकारका तीन शाखाहरू बीच अन्तर्निहित रुपमा तनावको अवस्था छ। यी तनावहरू अवश्यम्भावी हुन् र म भन्दु कि यो “नियन्त्रण र सन्तुलन” तथा “शक्तिको विभाजन” प्रणालीको स्वस्थ उपज हो। तिनीहरूले वहसको सिर्जना गर्दछ, र तिनीहरूले एकआपसमा सम्झौता गर्न बाध्य तुल्याउछ। प्रक्रिया सधैं निर्विघ्नतापूर्वक नहोला तर यसले जेफेरसनले सङ्गोच जनाए अनुरूपको एक अनियन्त्रित लोकतन्त्रमा हुनसक्ने अधिकतालाई काबुमा राख्न सुनिश्चित गर्दछ। यसै बीचमा राज्यव्यवस्थाको कार्य अगाडि बढ्दछ, बहुसङ्ख्यकका ईच्छा व्यक्त हुन्छन्, र अल्पसङ्ख्यकका अधिकारहरू सम्मानित हुन्छन्।

लोकतन्त्र र शिक्षाबीचको सम्बन्ध

त्यस्तो किसिमको प्रणालीको निर्माण, कार्यान्वयन तथा बहुसङ्ख्यकको इच्छाविरुद्ध केहीको अधिकारलाई संरक्षित गर्ने कार्य संयोगतावश हुँदैन। यसका लागि प्रतिस्पर्धात्मक मूल्य मान्यता र आस्थाबीच विवेकपूर्ण ढड्गाले निर्णय लिन सक्ने क्षमता भएको एक शिक्षित समाजको आवश्यकता पर्दछ। मैले अघि नै भनिसकै कि लोकतन्त्र एउटा बलिउड चलचित्र होइन। यसले समाजबाट सहभागीहरूको माग गर्दछ, केवल दर्शकहरू मात्र होइन। तर त्यो भन्दा पनि बढी, यसका लागि सूचित सहभागीहरू, शिक्षित सहभागीहरूको आवश्यकता पर्दछ।

लोकतन्त्रको जडमा एउटा सोंच रहेको छ, जसमा शिक्षित निर्वाचन मण्डलले पहिला आफ्ना सबैभन्दा महत्वपूर्ण सरोकारका विषयहरू—चाहे त्यो सफा खानेपानीमा पहुँच होस् वा रोजगार, वा स्वास्थ्य उपचार, वा शिक्षा, वा राष्ट्रिय सुरक्षा—को पहिचान गर्दछ र त्यसपछि आफ्ना ती सरोकारका विषयहरूलाई सबैभन्दा राम्ररी सम्बोधन गर्न सक्ने जस्तो लाग्ने प्रतिनिधिका रुपमा उम्मेदवार वा दलको बुद्धिमतापूर्ण रुपमा छनौट गर्दछ। आधुनिक राष्ट्र हाम्रा पुर्खाहरूले सोच्न सक्ने भन्दा पनि धेरै जटिल विषयहरूका लागि जिम्मेवार हुन्छ। मतदाताहरू विकासक्रमबाटे सचेत हुनका लागि शिक्षित हुन जरुरी हुन्छ।

म फेरि थोमस जेफेरसनलाई उद्धृत गर्न चाहन्छु। नागरिकद्वारा सञ्चालित सरकारका विषयमा हाम्रा लागि उनी कतिपय आधारभूत विचारहरूका लागि मूल स्रोतका रुपमा रहेका छन्। सन् १७७६ मा शुरु भई आजसम्म निरन्तर “अमेरिकी परीक्षण” को सफलताका लागि अभिन्न अड्गका रुपमा शिक्षा सबैका लागि साभा हुनुपर्ने कुरामा उनी विश्वास गर्थे। उनी “साधारण मानिस” र उसको बुद्धिमान तथा विवेकपूर्ण

नेताहरू चयन गर्ने क्षमतामा विश्वास गर्थे । तर त्यसका लागि दुबै मतदाता तथा निर्वाचित नेताहरू आफ्ना सम्बन्धित भूमिकाहरू निर्वाह गर्नका लागि शिक्षित हुन आवश्यक रहने कुरामा उनी विश्वास गर्दथे ।

जेफर्सनले भनेका थिए : “... जब जब जनता राम्ररी सूचित हुन्छन् उनीहरूद्वारा निर्मित सरकारमा विश्वास गर्न सकिन्छ । जब उनीहरूको ध्यानाकर्षण नै हुने गरी स्थिति अति नै गलत दिशा तर्फ लम्कन्छ, त्यस्तो समयमा स्थितिलाई ठीक दिशामा लैजान उनीहरू माथि भर पर्नुपर्ने हुनसक्छ ।”

त्यसको ठीक उल्टो उनले चेतावनी पनि दिएका थिए, “यदि कुनै राष्ट्रले अनभिज्ञ र स्वतन्त्र हुने अपेक्षा गर्दछ भने ... त्यसले जुन कहिल्यै थिएन र कहिल्यै हुँदैन भन्ने कुराको अपेक्षा गर्दछ ।” म फेरि दोहोच्याउन चाहन्छु : “यदि कुनै राष्ट्रले अनभिज्ञ र स्वतन्त्र हुने अपेक्षा गर्दछ भने ... त्यसले जुन कहिल्यै थिएन र कहिल्यै हुँदैन भन्ने कुराको अपेक्षा गर्दछ ।” जनताको स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गर्ने एउटै सबैभन्दा ठूलो कुरा भनेको शिक्षा हो र, जसले विगतका शताब्दीहरूमा जेफेरसनको सपना साकार भएको देखेका छन् उनीहरूका लागि शिक्षा साच्चकै नै लोकतन्त्रको लागि आधार हो भन्ने जेफेरसनको आधारभूत मान्यता स्वयं सिद्ध भएको छ ।

आज नेपालीहरूले आफ्नो नयाँ लोकतान्त्रिक मुलुकको भविष्यबारे विचार गरिरहेका बेला र नयाँ संघीय गणतन्त्रको स्वरूप कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने कुराको परिभाषा गर्न सङ्घर्ष गरिरहेका बेला म के प्रश्न गर्न चाहन्छु भने अगाडि रहेका विकल्पहरूलाई तपाईंका नागरिकहरूले मूल्याइकन गर्न सक्ने गरी उनीहरूलाई पूर्ण रूपमा तयार गर्न किंतु कार्य गर्न बाँकी छ । म के पनि सोधन चाहन्छु भने के तपाईंका प्रायः सबै नागरिकले लोकतन्त्र र संघीयतासम्बन्धी अवधारणाको खास अर्थ के हो भन्ने कुराको मनन गर्ने अवसर पाएका छन् ?

मैले मेरा नेपाली मित्रहरूसँगको कुराकानीमा सोध्ने गर्दु कि नेपालमा लोकतन्त्रको अवधारणा के मानिसका अधिकारहरू र जनताको सार्वभौमसत्तामा आधारित मान्यताहरूले परिभाषित गर्दछ वा स्वार्थ र शक्तिको नियन्त्रण र अभ्यास अनुरूप परिभाषित हुँदैछ । समाज कल्याण र वृहत राष्ट्रिय उद्देश्यलाई अगाडि बढाउनका लागि मत खसालिन्छ वा विगतमा जसरी राजतन्त्र र कुलीनवर्गले आफ्नो स्वार्थलाई मात्र अगाडि बढाउने उद्देश्यले केही निर्धारित समूहहरूमा मात्र शक्तिलाई केन्द्रित राख्यथे त्यसका निम्नि मत खसालिन्छ ?

नेपालले यस राजनीतिक परिवर्तनलाई व्यवस्था गर्न सक्छ कि सक्दैन भन्ने विषयमा केहीले प्रश्न गर्दछन् र नेपालको लोकतन्त्र सङ्कटमा छ भन्ने अनुमानमा पुग्छन् । म त्यसमा सहमत छैन । वास्तविक चुनौतिहरू छन् तर मलाई लाग्छ कि उदयीमान तथा क्रमिक रूपमा परिवर्तित हुने राजनीतिक प्रक्रिया अन्तर्गत तिनलाई सामना गर्न सकिन्छ र सामना पनि भईरहेका छन् ।

लोकतन्त्र निर्माणमा वास्तविक सफलता हासिल गर्नका लागि अवश्य पनि समय, र प्रतिबद्धता, र सुचित नागरिकहरूको आवश्यकता पर्दछ । प्रक्रिया सजिलो हुँदैन र मलाई डर छ, कि जति अगाडि बढ्छ उति नै रोकिन्छ पनि । तर मलाई लाग्छ प्रक्रिया अगाडि बढन सक्छ र बढने सम्भावना पनि छ, र म विश्वस्त छु कि नेपाल अभ बलियो र समृद्ध राष्ट्र बन्न सक्छ जसले दक्षिण एसिया र विश्वमा सकारात्मक भूमिका खेल्नेछ ।

नेपालीहरूले अवश्य पनि आफ्नो लोकतन्त्र कस्तो हुनुपर्दछ र त्यसमा कस्ता मूल्य मान्यताहरू रहनुपर्दछ भन्ने कुराको परिभाषा आफैले गर्नुपर्दछ, तर हामीले के पनि बुभ्नुपर्दछ भन्ने विकल्पहरू र विभिन्न बाटाहरूका फाइदा तथा बेफाइदाहरूको मूल्याङ्कन गरी विषयहरू माथि सुचित निर्णय बनाउन शिक्षा अत्यावश्यक हुन्छ । यदि यस राष्ट्रका जनताले नेपालको लोकतन्त्र कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने विषयमा साँच्चिकै बुद्धिमतापूर्ण विकल्पहरू बनाउने हो भन्ने निरन्तर शिक्षा अत्यावश्यक हुन्छ । यस कार्यका लागि तक्षशिला एकेडेमी-जसको १२औं वार्षिकोत्सव आज हामी मनाइरहेका छौं-जस्तो उत्तम संस्थाको केन्द्रीय भूमिका रहन्छ ।

फुलब्राइटको ५० औं वार्षिकोत्सव

नेपालका वर्तमान तथा भविष्यका नेताहरूलाई शिक्षा प्रदान गर्ने प्रक्रियामा अर्को महत्वपूर्ण साभेदारका रूपमा फुलब्राइट कार्यक्रम रहेको छ । यो वर्ष शिक्षा मन्त्री विश्ववन्द्य थापा र अमेरिकी राजदूत हेन्री स्टेबीन्सले सन् १९६१ मा दुईपक्षीय सम्झौतामा हस्ताक्षर गरी संयुक्त रूपमा नेपालमा युनाइटेड स्टेट्स एजुकेशनल फाउनडेशन (युसेफ) अर्थात फुलब्राइट कमिशनको स्थापना गरेको ५० औं वार्षिकोत्सव पनि हो । फुलब्राइट कमिशन “ज्ञान र व्यावसायिक प्रतिभाको वृहत आदानप्रदान मार्फत शैक्षिक गतिविधिद्वारा संयुक्त राज्य अमेरिका र नेपालका जनतावीच पारस्परिक समझदारी” को प्रबर्द्धन गर्न स्थापना गरिएको हो ।

फुलब्राइट कार्यक्रम संयुक्त राज्यको विश्वभरिका १५० वटा भन्दा बढी राष्ट्रसँगको दुईपक्षीय सम्बन्धमा एक प्रमुख अड्डगको रूपमा रहेको छ । यस महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय शैक्षिक आदानप्रदान कार्यक्रमले सहभागीहरू-जो प्राज्ञिक योग्यता र नेतृत्व क्षमताका लागि छानिन्छन्-लाई अध्ययन, अध्यापन तथा अनुसन्धान गर्न, विचारहरूको आदानप्रदान गर्न, र अन्तर्राष्ट्रिय चासोका विषयमा समाधानहरू पत्ता लगाउने कार्यमा योगदान पुऱ्याउन अवसर प्रदान गर्दछ । सन् १९४६ देखि हालसम्म विश्वभरिका करिब ३००,००० “फुलब्राइटरहरू” यस कार्यक्रममा सहभागी भइसकेका छन् जसमध्ये ४३ जनाले नोबेल पुरस्कार जितेका छन् र ७८ जनाले पुलिट्सर पुरस्कार जितेका छन् । हालसम्म करिब ४५० जना नेपालीहरू फुलब्राइट कार्यक्रम अन्तर्गत अमेरिकी कलेज तथा विश्वविद्यालयहरूमा अध्ययन तथा अध्यापनमा सहभागी भइसकेका छन् भन्ने करिब ४२० अमेरिकीहरू फुलब्राइट विद्यार्थी वा वरिष्ठ प्राज्ञका रूपमा नेपाल आइसकेका छन् ।

अर्कान्सास राज्यका भूतपूर्व सिनेटर जे. विलियम फुलब्राइटले आफूले स्थापना गरेको कार्यक्रममाथि मनन गर्दै शिक्षा लोकतन्त्रका लागि आधारभूत भएको कुरा यसरी बताउनुभएको थियो : “हाम्रो जीवनको सम्झौद्धि र विवेकशील तथा सुसंस्कृत विश्वव्यवस्थाको निर्माणका लागि मानव ज्ञानको अथाह शक्तिलाई दिशानिर्देश गर्नेतर्फ हामी कति सफल वा असफल हुन्छौं, त्यसले आगामी वर्ष र दशकहरूमा हाम्रो समाजको स्वतन्त्रतालाई निर्धारित गर्नेछ । ... विदेश नीतिको कुनै पनि साधनभन्दा महत्वपूर्ण त शिक्षा हो जसले विश्वका मानिसहरूबीचको मनोवैज्ञानिक, राजनीतिक, तथा आध्यात्मिक पृथकता र उनीहरूको आर्थिक तथा प्राविधिक अन्तरनिर्भरतावीचको डरलागदो खाडललाई पुर्ने काम गर्दछ ।”

“... आफैप्रति विवेकशील हुने र समाज, जनता तथा अन्य देशसँग आफूनो सम्बन्ध खोज्ने क्रममा मानिसले गर्ने संघर्षका क्रममा सबै मानिस र संस्कृतिहरूबीच साभा समझदारीका विषयको निरन्तर खोजी गरिन्छ ।

यस्तो खोजी विश्वव्यापी रूपमा हासिल गरिने सिकाईबाट मात्र प्रभावकारी हुनसक्छ । ... हामीले मानव ज्ञान, अनुभूति र समानुभूतिको धरातल फराकिलो बनाउने प्रयत्न गर्नुपर्छ । यसका लागि शिक्षाभन्दा अरु कुनै माध्यम छैन ।”

सिनेटर फुलब्राइटको विचार सही थियो । राष्ट्रहरूबीचको समझदारी र सम्बन्धको निर्माणका लागि मात्र नभई हाम्रा आफ्नै समुदायहरू र हाम्रा शासनव्यवस्थाहरू (प्रजातान्त्रिक वा अन्य) को बारेमा ज्ञानको विकासका लागि पनि शिक्षा अपरिहार्य छ ।

समाजमा शिक्षाको स्तर जति माथि भयो, प्रजातान्त्रिक मूल्यहरू त्यक्तिकै स्थापित हुन्छन् । हुनत प्रजातान्त्रिक व्यवस्था मात्रै पनि त्रुटिरहित नहुन सक्छ । यससम्बन्धमा बेलायती भूतपूर्व प्रधानमन्त्री विन्स्टन चर्चिलको भनाई अभैपनि सान्दर्भिक लाग्छ । उहाँले भन्नुभएको थियो - “लोकतन्त्र अत्यन्तै खराव शासन व्यवस्था हो । यद्यपि प्रयोग गरिसकिएका अन्य कुनै पनि व्यवस्थाभन्दा यो कम खराव छ ।”

उनले भनेजस्तै लोकतन्त्र हुनुको खतराभन्दा नहुनुको खतरा कैयौं गुणा बढी छ । अमेरिकी भूतपूर्व राष्ट्रपति बिल किलन्टनले प्रायः भन्ने गर्नुहुन्छ - “खराव लोकतन्त्रको ओखती भनेको अभ बढी लोकतन्त्र हो ।” र, मेरा प्रिय मित्रहरू, त्यो भनेको लोकतन्त्रका प्रयोगकर्ताहरूलाई अभ बढी शिक्षित बनाउदै अभ बढी मेहनत र धैर्यको अभ्यास गर्नु हो ।

नेपालको लोकतन्त्र, स्थायित्व, र समृद्धिका लागि सहयोग गर्न अमेरिका सदैव प्रतिबद्ध रहेको छ । मलाई आशा छ, यहाँ उपस्थित तपाईंहरूमध्ये सबैले आफ्नो समय, उर्जा, र ज्ञान यो देशको शैक्षिक कार्यक्रमको सशक्तिकरणका लागि उपयोग गर्नुहुनेछ ताकि यो देशका नागरिकहरूले तपाईंहरूसँगै मिलेर नेपालको प्रजातान्त्रिक भविष्यका लागि विवेकपूर्ण र यथोचित निर्णयहरू गर्न सक्नुहोस् । म तपाईंहरूलाई यसका लागि पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु ।

धन्यवाद ।